

قرارداد ۱۹۰۷ کلید سیاست خارجی دول روس و انگلیس در ایران

۶ اردیبهشت ۱۳۹۴ ساعت ۱۸:۱۴

ایران سرزمین کهن که از دیرباز در پهنه جهان به خوبی درخشیده بود و سالیان سال پس از تهاجمات و غارتگریهای اقوام همچنان سرافراز ایستاده بود، مقارن با قرن ۲۰ در میدان رقابت و کشاکش دو قدرت بزرگ جهانی که در شمال ایران و مرزهای جنوبی صاحب نفوذ بودند، قرار گرفت.

ایران سرزمین کهن که از دیرباز در پهنه جهان به خوبی درخشیده بود و سالیان سال پس از تهاجمات و غارتگریهای اقوام همچنان سرافراز ایستاده بود، مقارن با قرن ۲۰ در میدان رقابت و کشاکش دو قدرت بزرگ جهانی که در شمال ایران و مرزهای جنوبی صاحب نفوذ بودند، قرار گرفت.

این کشاکش دو قدرت بزرگ جهانی گرچه سالها قبل از مشروطه به دلیل بروز رقابتی تازه وارد در صحنه بین المللی، جهت حفظ منافع استعماری منجر به تجدید نظر در استراتژیهایشان شده بود در سال ۱۹۰۷ منتج به قرارداد جدیدی شد تا دو قدرت بزرگ روس و انگلیس در مقابل رقیب تازه نفس خود، آلمان مقاومت کنند. توسعه نفوذ آلمان در شرق در اواخر قرن نوزدهم به ویژه طرح راه آهن برلین - بغداد، زنگ خطری برای دو رقیب نیرومندش به صدا درآورد. این قرارداد در کلیه زمینه‌های اجتماعی، سیاسی کشور ایران تأثیر گذارد و گرچه ایران هیچگاه مستعمره نبود و همواره استقلال خود را حتی به صورت کم‌رنگ حفظ کرده بود، پس از انعقاد این قرارداد به تدریج به حالت نیمه مستعمرگی کشیده شد. در این میان ایران به دلیل جایگاه ویژه جغرافیایی خود می‌توانست معبری خطرناک به سوی هندوستان باشد.

هندوستان در آن زمان عامل مهم برتری اقتصادی و سیاسی و نظامی انگلیس در جهان به حساب می‌آمد و رگ اصلی و شریان حیاتی اقتصادی این امپراتور پیر بود. بدیهی است که انگلستان از هر وسیله‌ای برای حفظ هندوستان و دست اندازی رقابتی سیاسی خویش بدان استفاده می‌نمود.

از سوی دیگر روسیه این استعمارگر پیر که پس از وصیتنامه پتر کبیر خواهان دستیابی به آبهای گرم خلیج فارس و دریای عمان بود، توسعه طلبی خود را از چندی قبل از طریق جنگهای ایران و روس در مناطق قفقاز و ارمنستان و آذربایجان ایران پی گرفته بود. امری که بعدها به سرتاسر نواحی دریای خزر و نواحی شرقی مرو و سرخس تا مرز هرات که کلید فتح هندوستان لقب گرفته بود کشیده شد و زنگ خطر جدی برای انگلیس گشت، به طوری که انگلستان خواهان محدود کردن روسیه در نواحی شمالی و

مرکزی فلات ایران شد تا بتواند ضمن حمایت از تجاوز و تجارت خود، به منافع نفتی تازه‌ای که کشف کرده بود دسترسی داشته باشد. امری که در این قضیه می‌بایست بدان توجه کرد این است که امپراتوری بریتانیا بر خلاف روسیه تزاری در آن مقطع تاریخی هرگز خواستار توسعه ارضی در ایران نبود و همواره هدف اقتصادی خود را دنبال می‌کرد. شایان ذکر است که رشد و گسترش آلمان در منطقه خاورمیانه چالشی بود که هر دو قدرت را برای حفظ منافع خود در منطقه فرا خواند. بنابراین دو قدرت به یکدیگر نزدیک شدند و اختلافات را کنار نهادند. ۱ به ویژه آنکه شکست دولت روسیه از ژاپن ۶ - ۱۹۰۵ و وقوع انقلاب ۱۹۰۵ آن را از درون دچار اغتشاشاتی کرد و زمینه را برای نرمش آن کشور در سیاست خارجی پدیدار ساخت.

فرانسه، رقیب آلمان در اروپا که در سال ۱۸۹۲ با روسیه قرارداد اتحاد بسته بود در ۱۹۰۴ میلادی معاهده مودت و دوستی با انگلستان امضا کرد و به عنوان یک کشور مهد دموکراسی چاره بقای خویش را در مجادلات اروپا نزدیکی به حکومت استبدادی می‌دید تا از قدرت او برای مقابله با آلمان استفاده کند. ۲ فرانسه سعی نمود که با نزدیک کردن دول روسیه و انگلیس جایگاه خود را در اروپا تحکیم بخشد. بنابراین مهمترین مسئله کنار گذاردن اختلافات آنها در خاورمیانه بود. این قرارداد می‌توانست به نحوی انگلستان را جهت حفظ منافع خود در خاورمیانه یاری کند، چرا که انگلستان خواستار سد کردن نفوذ روسیه و توسعه روزافزون او به سمت جنوب ایران بود و این قرارداد می‌توانست حداقل، نفوذ روسها را در جنوب محدود سازد. فرانسه داور مناقشات روسیه و انگلستان بر سر کسب قدرت در ایران شد. نتایج حاصله از قرارداد برای فرانسه تحکیم موقعیت سیاسی او در اروپا و مقابله با دشمن غدارش آلمان بود که در نهایت به شرکت در اتفاق مثلث انجامید. ۳

سرانجام در روز ۳۱ اوت ۱۹۰۷ برابر با ۸ شهریور ۱۲۸۶ در شهر سن پترزبورگ پایتخت روسیه قراردادی به امضا رسید. مفاد این قرارداد شامل سه بخش بود: یک بخش مربوط به ایران و دو بخش دیگر مربوط به افغانستان و تبت. طبق این قرارداد افغانستان و تبت تحت نفوذ انگلستان قرار گرفت و ایران ضمن تأکید هر دو دولت بر استقلال و تمامیت ارضی، به دو منطقه نفوذ شمالی و جنوبی و یک منطقه حائل و بی طرف مرکزی تقسیم شد. منطقه نفوذ روسیه در خطی از قصر شیرین آغاز می‌شد و از اصفهان و یزد و خواف می‌گذشت. به مرز روسیه و افغانستان منتهی می‌شد؛ و منطقه تحت نفوذ انگلیس نیز خطی بود که از ناحیه گزیک در مرز افغانستان آغاز می‌شد و با گذر از بیرجند و کرمان به بندرعباس ختم می‌گشت. بر اساس این قرارداد هر دو کشور متعهد می‌شدند که در مناطق تحت نفوذ یکدیگر برای خود و اتباعشان هرگونه امتیازی را طلب و تحمیل نکنند و به مخالفت با امتیازات مورد درخواست دولتین در مناطق نفوذ خود در نیایند. درباره منطقه بی طرف نیز متعهد شدند که بدون موافقت قبلی با یکدیگر با امتیازاتی که به هر یک از دول و اتباعشان واگذار می‌شود مخالفت نکنند. در عین حال عایدات گمرکی، شیلات، پست و تلگراف در مناطق یادشده گرو و محل پرداخت اقساط وامهای ایران بود. ۴

خبر عقد قرارداد چهار روز بعد از امضای آن در تاریخ ۱۲ شهریور ۱۲۸۶ / ۴ سپتامبر ۱۹۰۷ از سوی سفارت انگلیس در تهران به وزارت خارجه ایران ابلاغ شد و این در حالی بود که یک سال و یک ماه از انقلاب مشروطیت ایران می‌گذشت. واکنش دولت ایران و مجلس تازه تأسیس شورای ملی نسبت به این قرارداد به دلیل درگیری در بحرانهای داخلی و ترور امین‌السلطان (اتابک اعظم) صدراعظم وقت در جلوی مجلس چندان دقیق و مشخص نبود اما به طور قطع اثرات غیر قابل تصویری بر سرنوشت انقلاب مشروطه

سیاست انگلیس که تا قبل از آن در حمایت ضمنی از مشروطه خواهان بود، دچار دگرگونی شد و در کنار روسیه در مقابل مشروطه خواهان ایستاد. بمباران مجلس اول، استبداد صغیر، اولتیماتوم روسیه به ایران، اخراج مورگان شوستر از ایران، تعطیلی مجلس دوم، ورود نیروهای روسیه به ایران به بهانه حفظ جهان و مال اتباع کشور خود در تبریز و آذربایجان، تصرف تبریز و قتل و غارت و کشتار عظیم آزادی خواهان در منطقه در سال ۱۹۱۱ از پیامدهای جبران ناپذیر این قرارداد بود. ۵.

بازتاب وسیع این قرارداد در ایران به تنفر بیش از حد ایرانیان از دو کشور روس و انگلیس و حمایت از دولت آلمان در جنگ جهانی اول انجامید. انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ و واگذاری کلیه امتیازات و اختیارات دولت روسیه فرصت خوبی برای ایران بود، اگر چه جامعه ایران به مسائل دیگری از جمله قرارداد ۱۹۱۹ و تفوق انگلیس بر ایران و کودتای سوم حوت ۱۲۹۹ ش مبتلا شد و پیامدهای بعدی رقابت دول در ایران را پدید آورد که به شکلی نوین و به صورت جنگ سرد بعد از جنگ جهانی دوم پدیدار شد.

۱. فیروز کاظم زاده، روس و انگلیس در ایران، ترجمه منوچهر امیری، ص ۵۶ - ۴۵۵.

۲. ابوالحسن غفاری، «قرارداد ۱۹۰۷ و جمهوری سوم فرانسه»، مجله آینده، سال ۱۲، ص ۲، ۵، ۶.

۳. همان، ص ۲۰۹، ۲۱۰.

۴. روزنامه حبل المتین، سال اول ش ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، مورخ ۵، ۶، ۷، شعبان ۱۳۲۵.

۵. «مشروطه خواهان و قزاقها، جنبش مشروطه و مداخله روسها در آذربایجان»، مجله تاریخ روابط خارجی، سال ۶ (۱۳۸۵) ویژه نامه مشروطیت، ش ۲۳، ص ۱۰۷، ۱۳۷.

منبع: موسسه مطالعات تاریخ معاصر

آدرس مطلب :

<https://www.cafetari.kh.com/news/۳۰۲۱۲/قرارداد-۱۹۰۷-سیاست-کلید-۱۹۰۷-قرارداد>